

DEEL A

Historisch deel

Katholiciteit in de Vroege Kerk

Het gebruik van het bijvoeglijk naamwoord ‘katholiek’ als karakterisering van de christelijke kerk gaat terug op de eerste eeuwen van de kerkgeschiedenis. We komen de belijdenis van katholiciteit tegen in het belijden van de ongedeelde kerk, namelijk het belijden van Nicea-Constantinopel: ‘En in (Grieks: εἰς) één, heilige, katholieke en apostolische kerk.’¹ Het woordje ‘in’ is van meet af een gevoelig woord geweest. Rufinus van Aquileia (ca. 345-410) benadrukte het onderscheid tussen Schepper en schepping en daaruit concludeerde hij dat we niet in de kerk geloven, maar de kerk geloven, evenals we de vergeving van zonden, de opstanding van het lichaam en het eeuwige leven geloven.² Anderen zijn hem daarin gevolgd en in de Latijnse versie van het Niceanum is het woordje ‘in’ dan ook geheel weggelaten.

In het westerse en meer liturgische apostolicum heeft het woord ‘in’ nooit een plaats gehad. De oudste vormen van het apostolicum gebruikten ook niet het woord ‘katholiek’. Langzamerhand is daarin verandering gekomen. Er zijn tal van versies van het apostolicum ontstaan.³ In de *textus receptus* omvat de uitdruk-

1. Vgl. voor diverse versies Schaff, *The Creeds of Christendom* deel 2, 57-61.
2. <http://www.newadvent.org/fathers/2711.htm> (geraadpleegd 29 december 2016).
3. Voor een overzicht, zie Westra, *The Apostles' Creed*, 539-562; Schaff, *The Creeds of Christendom* deel 2, 45-55.

king 'ik geloof' niet alleen de Heilige Geest, maar ook de kerk, de gemeenschap der heiligen, de vergeving, de opstanding en het eeuwige leven, zodat men als belijdenis hanteerde: *credo in spiritum sanctum sanctam ecclesiam catholicam*.⁴ Er zijn ook verschillende versies waarbij het *credo* expliciet wordt uitgesproken ten aanzien van de kerk, zodat we belijden *credo sanctam ecclesiam catholicam*. Dit extra *credo* komen we tegen in de versie van het apostolicum in de Heidelbergse Catechismus.⁵

Overigens heeft de Heidelbergse Catechismus de overgeleverde versie *credo sanctam ecclesiam catholicam* vertaald als: Ik geloove een heilige algemene kerk. Het gebruik van het onbepaalde lidwoord 'een' als vertaling kan leiden tot het belijden van 'één' kerk. Bovendien wekt het gebruik van het onbepaalde lidwoord de indruk dat Christus' kerk een vage en onzekere grootheid is. In het opschrift in de Nederlandse Geloofsbelijdenis bij artikel 27 en in zondag 21 van de Heidelbergse Catechismus wordt dan ook gesproken over 'de' kerk.⁶ Deze vertaling is het meest verkieslijk.⁷

Verschiede versies van de Heidelbergse Catechismus zetten ons wel op het verkeerde been door te spreken over de 'algemene christelijke' kerk. 'Algemene' en 'christelijke' worden hier allebei gehanteerd als vertalingen van 'katholiek'. Luther sprak over 'heilige christelijke kerk'.⁸ Zo is het in de Nederlandse traditie ook wel gebruikt door A Lasco en Micron. Toen men hier niet tevreden mee was, kwam men tot een dubbele vertaling van 'katholiek' in de woorden 'algemene christelijke'. Hier verdient het de voorkeur terug te keren naar het oorspronkelijke: 'Ik geloof de heilige katholieke kerk.' Zo zijn 'heilige' en 'katholieke' adjectieven bij de kerk als het lichaam van Christus.

4. Westra, *The Apostles' Creed*, 22.

5. Bakhuizen van den Brink, *De Nederlandse belijdenisgeschriften*, 165.

6. Bakhuizen van den Brink, *De Nederlandse belijdenisgeschriften*, 121 en 179. Zie over deze kwesties ook *De belijdenisgeschriften volgens artikel X van de Kerkorde van de Nederlandse Hervormde Kerk*, 242-243.

7. Zie ook Zwanepol e.a. (red.), *Belijdenisgeschriften van de Protestantse Kerk in Nederland*, 13.

8. Vgl. Zwanepol e.a. (red.), *Belijdenisgeschriften*, 68.

Naast Nicea en het apostolicum hanteert ook de later in het Westen ontstane geloofsbelijdenis van Athanasius het begrip ‘katholiek’. Het eerste artikel zet ermee in: ‘Wie zalig wil zijn, is voor alle dingen nodig dat hij het katholieke geloof houdt.’ In het derde artikel wordt het geloof in de drie-enige God het katholieke geloof genoemd. Een vergelijkbaar gebruik treffen we aan in artikel 20 en in het concluderende 44e artikel. Er is overigens in dit symbool een verschil met de voorgaande documenten, omdat het niet gaat over de katholieke kerk, maar over het katholieke geloof. Het is een eerste aanwijzing voor een kwalitatief gebruik van het begrip ‘katholiek’.

De etymologie van het begrip ‘katholiek’ is niet gemakkelijk. Het is goed om ons te realiseren dat het gebruik van dit woord als zodanig niet teruggaat op het Nieuwe Testament, aangezien het daar in de huidige kerkelijke betekenis niet voorkomt. We komen het begrip $\kappa\alpha\theta\acute{o}\lambda\omicron\upsilon\varsigma$ wel tegen in Handelingen 4:18 waar het betekent dat apostelen volstrekt niet meer mogen spreken over de opgestane Christus.

De kerkelijke en christelijke betekenis van dit woord gaat terug op het gebruik ervan in de praktijk. Het Griekse begrip $\kappa\alpha\theta\omicron\lambda\iota\kappa\acute{o}\varsigma$ is een samenstelling van $\kappa\alpha\tau\alpha$ en $\tau\omicron$ $\acute{o}\lambda\omicron\upsilon\varsigma$.⁹ Het eerste woord betekent zoveel als ‘vanaf’ in een beweging van boven naar beneden, terwijl het laatste woord ziet op het geheel. De samenstelling van deze beide woorden duidt dan op een organische samenhang in tegenstelling tot een geheel dat uit losse onderdelen bestaat. Het gaat om een universaliteit in tegenstelling tot een pluraliteit.

Dit gebruik zien we bij Zeno (490-430 v.Chr.) toen hij een boek schreef over universalia.¹⁰ Polybius (200-120 v.Chr.) sprak over een katholieke of algemene geschiedenis. Justinus de Martelaar (100/114-165) paste het toe op de algemene opstanding. Dit zijn aanwijzingen dat de kerkvaders gebruikmaakten van een breder begrip en dat toepasten op de concrete kerk.

Daarom verkennen we hoe dit begrip bij verschillende kerkva-

9. Wenzel, ‘Katholisch’. Zie ook een schrijven van Chr. Mohrmann aan O. Noordmans op 23 oktober 1953, *Verzamelde Werken* deel 9b, 940-941.

10. Kelly, *Early Christian Creeds*, 384-386.

ders functioneerde. Hoewel men de kerk niet als een zelfstandig leerstuk behandelde¹¹, zijn er wel verhandelingen waarin de kerk expliciet wordt benoemd. We onderzoeken dit concept bij enkele vertegenwoordigers uit de Vroege Kerk, namelijk Ignatius, Cyprianus, Cyrillus, Augustinus en Vincentius. Met de keuze voor deze theologen is enerzijds een vertegenwoordiging uit verschillende eeuwen voor het voetlicht gehaald, terwijl het anderzijds theologen zijn die zich met het thema katholiciteit hebben beziggehouden. Hierna volgt een balans bij wijze van evaluatie waarin de vraag centraal staat of er gemeenschappelijke lijnen te ontdekken zijn die als een interpretatiekader voor de latere ontwikkeling kunnen dienen.

11. Vgl. Pannenberg, *Systematische Theologie* deel 3, 33.

1. Ignatius (ca. 35-107)

Ignatius van Antiochië is een van de vroegste kerkvaders.¹ Volgens overleveringen zou hij een van de kinderen zijn die Jezus heeft omarmd en gezegend. Anderen menen dat hij net als Polycarpus getuige is geweest van het optreden van de apostel Johannes. In ieder geval was hij bisschop in Antiochië, de derde stad in het Romeinse rijk. Als bisschop in deze wereldstad stond hij in hoog aanzien.

In een hellenistische omgeving gaf hij leiding aan een joods-christelijke gemeente.² In zijn theologie valt de eenheid met Christus op. Hij denkt het christelijke leven geheel vanuit de eenheid met Christus' sterven en opstaan. Dit brengt hem tot een positieve waardering van het martelaarschap.³ Hij verstaat dit als het vervullen van de overblijfselen van de verdrukking van Christus. Bovendien is de eenheid met Christus voor hem onlosmakelijk verbonden met de eenheid van Christus' lichaam.

In de tijd van de keizers Domitianus en Trajanus kreeg Ignatius te maken met de druk die op christenen werd uitgeoefend. Deze keizers hadden niets tegen vreemde religies in het algemeen of tegen het christelijk geloof in het bijzonder, maar deze moesten wel worden ingepast in de gevestigde orde. Trajanus gaf het bevel dat christenen samen met de heidenen hun goden moesten aanbidden. Een bepaalde vorm van pluralisme zouden we vandaag zeggen.

1. De brieven van Ignatius zijn in het Engels te raadplegen via www.newadvent.org/fathers (geraadpleegd 21 december 2015). Zijn brieven zijn ook in het Nederlands vertaald door Vincent Hunink, *Graan van God*. Ook de oudere vertaling van A.F.J. Klijn in de serie *Apostolische Vaders deel 1* (1966) is goed bruikbaar. Een korte duiding van Ignatius' leven en leer geeft ook De Reuver, *Eén kerk in meervoud*, 194-202.
2. Ik gebruik een kleine letter voor joden, omdat het hier om een religieuze aanduiding gaat. Als het om de etniciteit gaat, gebruik ik een hoofdletter evenals voor bijvoorbeeld Nederlanders.
3. Zie over dit aspect Bakker, *Exemplar Domini*. Zie ook zijn 'Ze hebben lief, maar worden vervolgd', 56-69.

Ignatius weigerde het bevel op te volgen, wegens de exclusiviteit van Christus.⁴ De Romeinen verstonden deze exclusiviteitsclaim als een bedreiging van de *pax Romana* (vrede van het Romeinse rijk) en de *pax deorum* (vrede van de goden). Ignatius' onverzettelijkheid werd uiteindelijk beoordeeld als landverraad waarop de doodstraf stond. Daartoe werd hij op transport gesteld naar Rome. Grotendeels lopend moest hij de weg afleggen. In Rome werd hij in het Colosseum voor de wilde dieren geworpen. Zo verkreeg hij zijn wens om als martelaar voor het christelijk geloof te sterven: 'Ik ben tarwe van God en door de tanden van de dieren word ik gemalen opdat ik zuiver brood van Christus zal blijken te zijn.'⁵

a. De brief aan Smyrna

Onderweg naar Rome deden ze onder andere Smyrna aan, waar hij Polycarpus ontmoette. Dat zal de aanleiding geweest zijn dat hij later op reis een brief heeft geschreven aan de gemeente van Smyrna. In deze *Brief aan de Smyrnaeërs* gebruikt Ignatius voor het eerst het begrip katholiciteit als een predicaat voor de kerk.

Om dit begrip in het juiste verband te plaatsen, is het goed om te letten op de hoofdlijn van de brief. We letten eerst op de adressering. Ignatius schrijft zijn brief aan de kerk van God de Vader en van de geliefde Jezus Christus in Smyrna, waarin alle soorten gaven zijn, die gevuld is met geloof en liefde, waarin geen gave ontbreekt, die God waardig is en die versierd is met heiligheid. In de kerk is de volheid van heil aanwezig. En hij wenst de kerk een overvloed aan geluk door Geest en Woord.⁶

Bij de inzet van de brief prijst Ignatius de gemeente van Smyrna, omdat ze in Christus gelooft als het zaad van David en als de Zoon van God. Met klem vermaant hij de gemeente om de dwaling te verwerpen en bij de waarheid te blijven. De waarheid blijkt betrekking te hebben op de heilsgeschiedenis. Het is opvallend dat hij in dit verband ook de maagdelijke geboorte noemt en de doop door Johannes. Een belangrijk punt in de brief blijkt het echte licha-

4. Vgl. Williams, *Why study the past?*, 32-59.

5. De brief aan de Romeinen, 4e paragraaf.

6. Vgl. de aanhef in de brief aan de gemeente van Rome.

melijke lijden van Jezus te zijn. Met grote klem verdedigt Ignatius dat Hij werkelijk lichamelijk is opgestaan uit de dood, hetgeen bijvoorbeeld blijkt uit het feit dat Hij heeft gegeten en gedronken. Deze aandacht voor de lichamelijke opstanding van Christus staat in de context van bestaande ketterijen waarin dit bestreden wordt. Het gaat hier om gnostische en docetische tendensen in de gemeente. In de gnostiek ziet men de wonderen in de Bijbel als symbolen voor de spirituele bevrijding en de opstanding van Christus wordt verstaan als een spiritueel proces om de goddelijke vonk in jezelf te ontdekken. Het docetisme rust op de gedachte dat God niet één kan zijn met de mens en niet in aanraking kan komen met het lijden.⁷

In dit verband verwijst Ignatius naar zijn eigen leven. Hij heeft zich overgegeven aan de dood, het vuur, het zwaard en de wilde dieren omwille van het Evangelie.⁸ Hij is bereid de grootste offers te brengen en met Christus te lijden. Waarom wil hij voor Christus lijden? Omdat Christus' werk geen schijnvertoning was en omdat Christus een levende realiteit is.

Wie echter de lichamelijkheid van Gods Zoon ontkent, verloochent Hem. Ignatius onderstreept de godheid van Christus en de incarnatie krachtig.⁹ Het gaat om de historiciteit van de incarnatie, het kruis en de opstanding.¹⁰ Omdat Gods Zoon één werd met de mens, is de kerk één met Christus. Dit betekent dat Ignatius leeft uit de realiteit van de eenheid met Christus. Hierbij gaat het nog meer om de Persoon van Christus dan om het heil dat Hij brengt. Katholiciteit wordt dus door Christus bepaald.

Zonder het geloof in Christus' bloed, lijden en opstanding is er geen eeuwig leven. In dit verband wijst hij ook op andere dwalingen, bijvoorbeeld de mening dat de Vader van Jezus Christus onkenbaar zou zijn. Als we God niet kennen, verbleekt de relatie met de naaste. Zo hangt de onkenbaarheid van God samen met het gebrek aan liefde voor de weduwen, de wezen en de verdruk-

7. Chadwick, *The Church in Ancient Society*, 72.

8. Deze bereidheid is het meest expliciet gemaakt in de brief aan Rome.

9. Schoedel, *Ignatius of Antioch*, 19-20.

10. Vgl. Schoedel, *Ignatius of Antioch*, 220-224.

ten. In dit verband benoemt hij ook de aardsgezindheid vanuit de veronderstelling dat deze wereld duurzaam zal bestaan.

Nadat hij deze grote lijnen heeft getrokken, gaat Ignatius in op de eucharistie. Keters nemen geen deel aan de eucharistie, omdat zij niet geloven dat Christus daarin lichamelijk aanwezig is. De christenen van Smyrna moeten deze dwalingen vermijden en bij de waarheid blijven. Opnieuw horen we de realiteit van de eenheid met Christus.

Dan komen er vermaningen die samenhangen met de kerkelijke dimensie van het christelijk geloof. Christenen moeten de bisschop net zo trouw volgen als Jezus Christus Zijn Vader volgt. In dit verband klinken de kernzinnen: ‘Waar de bisschop is, is de gemeenschap; waar Jezus Christus is, is de katholieke kerk.’¹¹ Wie de bisschop niet eert, eert God niet.¹² Wie iets doet zonder medeweten van de bisschop, dient de duivel. Het spreken over het bisschopsambt staat in het kader van het spreken over presbyters en diakenen. Hierna besluit Ignatius zijn brief met de nodige wensen en groeten.

De genoemde noties laten enkele concentrische cirkels zien, namelijk de cirkel van Christus, de cirkel van eucharistie en kerk en een bredere cirkel van de ambtelijke structuur. In de eerste cirkel valt het ons op dat Ignatius in zijn situatie had te maken met de strijd tegen het docetisme waarin de lichamelijkeheid van Christus ter discussie stond. Voor Ignatius is de lichamelijkeheid van Christus zo werkelijk dat hij zijn leven daarvoor overheeft. Het gaat hier niet om de interpretatie van een bepaald aspect van de leer, maar om de werkelijkheid van de levende Christus waarbij het heil in het geding is. Vanuit het leven in Christus is volgens Ignatius het Nieuwe Testament beter dan het Oude.¹³

b. Eén Christus

In de volgende concentrische cirkel vallen de titels op waarmee

11. *Ad Smyrnaeos* 8.

12. Vgl. *Pros Ephesios* 6; *Magnesian* 3-4, 6-7.

13. *Philadelphus* 9. Vanuit het besef van Christus' kruis en opstanding wordt het Judaïsme concreet afgewezen, *Magnesian* 10.

Ignatius de kerk aanduidt. Voor een protestant uit de eenentwintigste eeuw lijkt het net een andere wereld. Christus en de kerk zijn zo nauw aan elkaar verbonden dat het lichaam van Christus geen beeldspraak meer is, maar een levende realiteit. Er is op een mystieke wijze een vereenzelviging van Christus met de kerk.

Het is voor deze kerkvader evident dat het heil alleen wordt ontvangen in het lichaam van Christus en niet daarbuiten. Daarom is de eenheid van de kerk onopgeefbaar¹⁴ en daarom is het belang van de leer even groot als het belang van ambt en kerk.¹⁵ Het gaat hier niet om een individualistische lijn van de gelovige naar God, maar het persoonlijke heil is ingebed in het corporatieve van de gehele gemeenschap.

Het spreken over deze eenheid is geen goedkoop gegeven. Eusebius schreef over de aangrijpende werkelijkheid dat martelaren gezamenlijk op de wilde dieren afliepen, zonder dat ze elkaar aanken.¹⁶ Er was onderlinge competitie en het martelaarschap werd ook gezien als een bewijs van het eigen gelijk. Het laat ons enerzijds zien dat niets menselijks martelaren vreemd was en anderzijds dat de eenheid in Christus ondanks deze gebrokenheid functioneerde. De vermaning om de eenheid van de gemeente te bewaren, hangt nauw samen met het gegeven dat de katholiciteit betrekking heeft op de volheid van het heil. We zouden hier van een kwalitatieve benadering van katholiciteit kunnen spreken. Blijkbaar is er een sterk besef bij deze kerkvader dat er in Christus overvloed is en een veelheid aan aspecten van het heil.

De participatie in deze volheid is nauw verbonden met de participatie in de eucharistie. Ignatius richt zich tegen degenen die wegblijven van de eucharistie, omdat zij daarmee de volheid van Christus missen. Blijkbaar is zijn argumentatie dat we alleen in de gemeenschap met Christus – door middel van het avondmaal – delen in de volheid van het heil, namelijk de werkelijkheid van incarnatie, kruis en opstanding.

Bovendien komt in het avondmaal de eenheid tot uitdrukking:

14. Vgl. *Pros Ephesios* 3-5; *Trallianois* 6; *Philadelphousin* 3; *Magnesiumin* 13.

15. Vgl. *Magnesiumin* 7-8.

16. Naar Bakker, 'Ze hebben lief, maar worden vervolgd', 75.

‘Draag er zorg voor om slechts één eucharistie te hebben. Want er is slechts één lichaam van onze Heere (...) en slechts één beker om ons te verbinden in Zijn bloed, en één altaar. Zo is er ook slechts één bisschop, met de ouderlingen en de diakenen.’

De vermaningen van Ignatius moeten worden verstaan tegen de achtergrond van het gegeven dat men bijeenkomsten wilde houden zonder de bisschop. Hier verzet de kerkvader zich tegen, omdat door de aanwezigheid van de bisschop de samenkomst wordt gekwalificeerd als een kerkelijke gemeenschap. Het zal duidelijk zijn dat het hier primair gaat om de samenkomst van de plaatselijke gemeente waarin de eucharistie wordt bediend.

In dit verband mag het onze aandacht evenmin ontgaan dat het kerkzijn en de katholiciteit van de kerk van meet af aan in het kader van de ketterij stonden. Niet alles is katholiek en het begrip katholiciteit functioneert bij Ignatius dan ook om het pure christendom aan te duiden.¹⁷ Het belijden, beleven en beoefenen van Christus is blijkbaar altijd een aangevochten zaak geweest. Als de orthodoxe noties van de incarnatie van Christus en Zijn lichamelijke opstanding worden ontkend, valt er volgens het verstaan van deze kerkvader ook echt een scheiding. Hij spreekt concreet over verdoemenis voor degene die niet gelooft in het bloed van Christus. Wie zich afsnijdt van de katholieke kerk, staat buiten het heil.

Deze noties zijn breder aanwezig in de Vroege Kerk. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de manier waarop iemand als Irenaeus (ca. 140-ca. 202) het vroegchristelijke belijden verstaat. Hij maakt namelijk een sterke tegenstelling tussen gelovigen en onboetvaardigen. Volgens de kerkvader zal Christus het vlees van ieder mens opwekken en zal Hij een rechtvaardig oordeel over iedereen uitoefenen: ‘Zendende in het eeuwige vuur (...) de goddelozen, de onrechtvaardigen, de

17. Vgl. Dulles, *The Catholicity of the Church*, 1; Cunningham, *An Introduction to Catholicism*, 4. Irenaeus verstond katholiciteit ook vanuit de boodschap. Nadat hij heeft laten zien dat ketteren zich op de Schrift beroepen, laat hij zien dat er één geloof is. Zoals er één zon is die de wereld verlicht, zo is er één onveranderlijk geloof waar niemand iets aan af of toe kan doen, *Adversus Haereses* I 10, 2.

wettelozen en de godslasteraars onder de mensen.¹⁸ Hij betreft het oordeel niet alleen op degenen die publiekelijk in ongerechtigheid leven, maar ook op degenen die de waarheid verdraaien of transformeren.¹⁹ Hier gaat het dus niet over mensen buiten de kerk, maar over mensen binnen de kerk die niet blijven in de traditie van het apostolisch geloof.

Ook bij Tertullianus (ca. 160-ca. 230) treffen we een uitdrukkelijk spreken over het oordeel over goddelozen aan. Als hij in het dertiende hoofdstuk van zijn *De Praescriptione Haereticorum* een samenvatting geeft van het christelijke belijden, noemt hij het eeuwige vuur dat over de goddelozen komen zal.²⁰ Dit zijn aanwijzingen dat er altijd een intuïtie voor het persoonlijke in de Vroege Kerk is geweest. De corporatieve dimensie van de gemeente komt niet in mindering op de persoonlijke wijze waarop we in de kerk en in het heil participeren.

Om het ware geloof in God te hebben, dient men persoonlijk bij de katholieke kerk te blijven, want Christus is de Waarheid en de garantie voor alle waarheid.²¹ Als Christus de ware kennis van God is, is het niet nodig om in leugens verstrikt te raken of door goddeloze leer het geloof in God te verminken. Impliciet zouden we er een eerste aanzet in kunnen horen tot het leerstuk van de onfeilbaarheid van de kerk, aangezien er zoveel nadruk op wordt gelegd dat de katholieke kerk de garantie is tegen dwaling.²²

Het loslaten van dit orthodoxe geloof hangt nauw samen met het loslaten van de orthopraxie.²³ Ignatius verwijt de ketters aardsgezindheid, omdat zij geen oog hebben voor het toekomstige leven, de liefde verwaarlozen en de armen en behoeftigen aan hun lot overlaten. Kortom, vreemdelingschap is de keerzijde van het behoren tot de gemeenschap van de kerk.

18. *Adversus Haereses* 1.10.1.

19. *Adversus Haereses* 3.4. 2.

20. <http://www.earlychristianwritings.com/text/tertullian11.html> (geraadpleegd 16 september 2015).

21. *Pros Ephesios* 16-17.

22. Vgl. *Philadelphians* 3.

23. Vgl. *Magnesianus* 10.

c. De zichtbare kerk

In de derde plaats mag het onze aandacht niet ontgaan dat Ignatius de kerk niet vergeestelijkt, maar dat het hem gaat om de zichtbare kerk. Dat is de derde concentrische cirkel. De uitoefening van het ambt, de vaststelling van de canon en het opstellen van geloofsbelijdenissen waren onderdelen van de structuur van de Vroege Kerk. De samenhang tussen ambt, canon en belijdenis was het instrument om in de lijn van de apostelen te volharden. Het is dan ook een intrigerende vraag (die buiten het bestek van deze studie valt) wat er gebeurt als deze samenhang wordt ondermijnd doordat een van de bestanddelen eruit wordt gehaald.

Binnen de zichtbare kerk is de bisschop een sleutelfiguur. Overigens zijn er ten aanzien van de figuur van de bisschop in deze brief van Ignatius nog wel problemen. Zo is het de vraag in hoeverre deze figuur is ingebed in een hiërarchische structuur waarin ook ouderlingen en diakenen een plaats hebben.²⁴ Dit heeft in de geschiedenis de nodige vragen rondom de authenticiteit van deze brief gezorgd, omdat er in deze vroege periode van de kerkgeschiedenis nog geen uitgebalanceerde kerkelijke hiërarchie bestond.

Wel kunnen we vaststellen dat de kerk niet gebaseerd was op de bisschop, maar dat de bisschop naar Christus verwees.²⁵ De manier waarop de bisschop de kerk representeert, ziet meer op de christologische fundering van het ambt dan dat de bisschop en de kerk identiek zouden zijn. De bisschop vertegenwoordigt Christus in de verkondiging van de ware leer en de bediening van de eucharistie. Nauw hiermee verbonden is de observatie dat de bisschop als wettig ambtsdrager het lichaam van de kerk representeert. Dit gegeven onderstreept het gewicht van het ambt in het lichaam van Christus.

24. Vgl. inleiding *Philadelphians*; *Ephesians* 6; *Magnesians* 6, 13; *Smyrnaeans* 8; *Trallians* 3; <http://www.newadvent.org/cathen/07644a.htm> (geraadpleegd 21 december 2015). Zonder de naam van Ignatius te noemen, keert Calvijn zich tegen de gedachte dat er een hiërarchisch verschil zou zijn tussen de bisschop, de ouderling en de diaken, *Institutie* 4.3.8. Wel erkent hij de figuur van de bisschop, mits deze het Woord preekt en zich als een primus inter pares tot de ouderlingen verhoudt, *Institutie* 4.4.1-4.

25. Vgl. Kronenburg, 'Protestantse identiteit en katholieke horizon', 28.

De kerk kan niet zonder ambtelijke structuur functioneren. Dit houdt dan ook in dat we onszelf niet buiten de organisatorische kerk kunnen plaatsen om gemeenschap met Christus te beoefenen. Het begrip ‘kerk’ is in de Vroege Kerk geen geestelijk begrip dat los kan functioneren van de tastbare gestalte van de kerk.

In de derde plaats kan ook worden opgemerkt dat er een onderscheid was tussen de bisschop enerzijds en de diaken en presbyter anderzijds. De laatstgenoemde ambtsdragers hadden alleen een plaatselijke functie, maar de bisschop had ook bovenplaatselijke bevoegdheden. Zo gaf de bisschop gestalte aan de eenheid van de kerk, zowel plaatselijk als bovenplaatselijk, zowel synchronisch als diachronisch.²⁶ Deze bovenplaatselijke bevoegdheid en eenheid is echter te onderscheiden van de latere ontwikkeling tot het monarchische episcopaat. Als zodanig is de positie van de bisschop met bovenplaatselijke bevoegdheden vergelijkbaar met de predikant in het protestantisme, die in onderscheid met de ouderling en diaken ook bovenplaatselijk bevoegd is en niet bevestigd wordt voor een beperkte periode.

Een bijzonder aandachtspunt dat via de figuur van de bisschop tot ons komt, is de bijzondere verhouding tussen plaatselijke en wereldwijde kerk. De lokale bisschop laat ons zien dat de plaatselijke gemeente enerzijds geheel kerk is en anderzijds niet geïsoleerd kan worden van de wereldwijde kerk van Christus. De plaatselijke gemeente is geheel katholiek, maar omvat niet de gehele katholiciteit. De katholieke kerk kan dan ook niet gedacht worden als een optelsom van losse plaatselijke kerken, maar de plaatselijke kerk vertegenwoordigt het geheel.

d. Evaluatie

Uit het onderzoek van deze concentrische cirkels blijkt dat de katholiciteit van de kerk is gefundeerd in de katholiciteit van Christus. De katholieke kerk is een organisch en heilig wereldwijd lichaam van Christus dat niet binnen enge nationale grenzen opgesloten kan worden. Het mag onze opmerkzaamheid niet ont-

26. Chadwick, *The Church in Ancient Society*, 77; Jenson, *Systematic Theology* deel 2, 229.

gaan dat het hier gaat om de concrete gestalte van de kerk die niet vergeestelijkt kan worden, of betrokken op de onzichtbare kerk.²⁷ Tegelijk merken we dat katholiciteit gestalte krijgt in orthodoxie en orthopraxie. In de orthodoxie gaat het om de leer aangaande Christus, een inzicht dat we niet dan tot onze schade kunnen negeren. Voor de orthopraxie is het essentieel om als vreemdeling uit te zien naar het toekomstige leven. Binnen de ene katholieke kerk deelt men in de volheid van de waarheid en het volle eeuwige leven en de volle zaligheid. Daarom is elke aantasting van de eenheid, de waarheid of het ambt in de kerk een aantasting van het lichaam van Christus en daarom een aantasting van Christus Zelf. De eenheid met Christus en de eenheid van Zijn kerk krijgen gestalte in het avondmaal.

27. Vgl. *Philadelphians* 3